

Wiesława Woźniak

"Granice wolności. Pamiętnik polskiej transformacji", Edward Wnuk-Lipiński, Warszawa 2003 : [recenzja]

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 11, 282-285

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

w postaci otwartej debaty, wzajemne uczenie się oraz rewizja winny prowadzić do reinterpretacji i rekonstrualizacji problemów, pozwalając w rezultacie osiągać komunikacyjny konsens.

Krytyczna analiza polskich stanowisk wobec liberalizmu wiedzie do poszukiwania odpowiedzi na podstawowe, zdaniem autora, pytanie: „Jakiego liberalizmu Polacy potrzebują?” Całość refleksji części II zawiera przekonującą argumentację na rzecz uznania tezy, iż nasze realia potrzebują „liberalizmu bez samotności i wspólnotowości bez przymusu” (udane określenie autora, s. 168), liberalizmu, w którym nieodzowne są więzi wspólnotowe i postawy altruistyczne oraz równoczesne poszanowanie praw jednostki do autonomicznych wyborów światopoglądowych i moralnych.

Poczynione uwagi żadną miarą nie oddają w pełni zawartości książki A. Szahaja. Staralam się przede wszystkim zasygnalizować te jej wątki – ważne dla społeczeństwa budującego swoją nową tożsamość – w których dominuje walor pragmatyczny. To wyczerpujące studium problemu, ujętego w hasło sporu o jakość współczesnego społeczeństwa obywatelskiego, nie tylko dostarcza wiedzy teoretycznej. Wciąga także w dialog, dotyczący kształtu naszego społeczeństwa, umożliwiając formułowanie własnych racji, ze świadomością, iż nie muszą być one ostateczne, ich rewizja zaś oraz weryfikacja pojawić się mogą jako rezultat „wysłuchania przez innych”.

Powtórzmy, omówiona publikacja jest pozycją niezwykle cenną zarówno w sensie naukowym, jak i praktycznym. W sposób erudycyjny a jednocześnie przystępny odsłania odbiorcy (także nie w pełni filozoficznie przygotowanemu) wagę, złożoność i wieloaspektowość poruszanych problemów. Przejrzysty tok wykładu, wyjaśnienia, różnego rodzaju odniesienia porządkujące, pomieszczone przez autora w szeroko rozbudowanych, imponująco erudycyjnych przypisach czynią z niej doskonale narzędzie edukacyjne.

Wiesława Woźniak

Edmund Wnuk-Lipiński, *Granice wolności. Pamiętnik polskiej transformacji*, Warszawa 2003, s. 380

Dokonania Edmunda Wnuka-Lipińskiego, socjologa związanego z Instytutem Studiów Politycznych PAN, autora licznych prac dotyczących transformacji systemowej oraz formowania się ładu demokratycznego w Europie Środkowej i Wschodniej, są dobrze znane w przestrzeni życia naukowego. Wydana ostatnio przez Wydawnictwo Naukowe Scholar książka *Granice wolności* – pamiętnik polskiej transformacji jak głosi podtytuł – jest kolejnym dowodem aktywnego udziału uczonego w dyskursie publicznym, potwierdzeniem żywego zainteresowania przebiegiem zmiany systemowej we wszystkich obszarach życia społecznego. Jest również świadectwem właściwie pojmowanej postawy obywatelskiej.

Praca stanowi zbiór artykułów, szkiców o charakterze publicystycznym oraz różnego rodzaju refleksji, publikowanych na łamach prasy bądź stanowiących przedmiot wystąpienia publicznego w latach 1988–2001. Każdy tekst wyboru został opatrzony informacją o jego pierwodruku, niekiedy również o genezie. Lektura powstałych w ostatnim dziesięcioleciu wypowiedzi, skonstruowana jako określona całość w porządku problemowo-chronologicznym, pozwala, z pewnej już dziś perspektywy, prześledzić kształtowanie się naszych wyobrażeń o transformowanej i transformującej się rzeczywistości. Odsłania także nasz stosunek do zmiany systemowej, pokazując różnorakie jej oblicza.

Omawiany wybór cechuje wyrazisty porządek. Autor umożliwia czytelnikowi śledzenie procesu przemian w sposób usystematyzowany. Poszczególne części książki, ujęte w ośmiu rozdziałach, proponują refleksję w ramach określonych tematów bądź problemów (np. *Dylematy przejścia do demokracji*, rozdz. II, czy *Nauka i kultura*, rozdz. VI). Poruszane zaś w pojedynczych tekstach

zagadnienia (np.: *Co prywatne, co publiczne, Siła stereotypów, Granice tolerancji*) przybierają postać pewnego zamkniętego elementu całości, ukazując symptomy zjawisk ogólniejszych. Przedłożony zbiór tworzy spójny, ciekawy tekst, a jako „świadczenie burzliwego czasu” posiada niezwykle walor poznawczy. Wyłania się zeń oglądana z dystansu szeroka panorama polskich przemian. Różnorodne zjawiska i fakty z naszego życia społecznego, związane z narodzinami III RP, wprowadzaniem gospodarki rynkowej i liberalnej demokracji, pojawiają się przed nami jako przedmiot ponowionej lektury ich autora w optyce stanowiącej rezultat niezwykle precyzyjnego namysłu, jasno sformułowanej intencji. Tę teleologiczną postawę wyraźnie odsłania poprzedzający zbiór *Wstęp*, w którym Wnuk-Lipiński omawia genezę poszczególnych fragmentów i zawartość rozdziałów oraz wyjaśnia sens tak właśnie pomyślanego wyboru. Zwracając naszą uwagę zarówno na sposoby, jak i możliwości realizowania wolności, którą wraz ze zmianą uzyskaliśmy (jako naród oraz jako jednostki), autor wskazuje równocześnie na zagrożenia wynikające z przekraczania jej granic. Nazywa też niebezpieczeństwa, wypływające z utrwalania pewnych negatywnych elementów przeszłości, między innymi szczególnie destrukcyjne działanie silnie przyswojonych nawyków. Pojedyncze teksty, tworzące strukturę całościową, wyraźniej uoaczniają złożoność i wieloaspektowość procesu, jakim jest postkomunistyczna zmiana systemowa. Problemy, które ona generuje, pragnie autor raz jeszcze przedyskutować z czytelnikiem.

Zebrane w opracowaniu wypowiedzi, posiadające formę szkiców, esejów, artykułów naukowych oraz publicystycznych czy impresji (jak chce niektóre z nich nazywać autor) czynią przedmiotem swej uwagi ogromną ilość zagadnień z każdego obszaru naszej transformowanej rzeczywistości. Są wśród nich obserwacje i analizy wyborów parlamentarnych oraz prezydenckich, refleksje na temat polskiej klasy politycznej, kondycji nauki i kultury w warunkach wolnego rynku oraz miejsca Kościoła w demokracji. Jest też rozdział zatytułowany *Ludzie* (VII), grupujący przekazy, które rejestrują, między innymi, zmiany wartości moralnych w naszym społeczeństwie. Zmiany, stanowiące rezultat nie tylko rozpadu bądź istotnej dekompozycji gotowych wzorów autoidentyfikacji jednostki, ale także wynik jej uczestniczenia (biernego lub czynnego) w dialogu odmiennych racji i wartości. (Zob. m.in. *Pracoholicy i jetki, Kontrświat kontrwartości, Młodzi gniewni*). Szczegółowe omawianie tworzących opracowanie kolejnych rozdziałów, wyodrębnionych w oparciu o kryterium problemowe, nie wydaje się w niniejszej recenzji zabiegiem koniecznym. Zawarte w wyborze teksty pojawiały się bowiem w powszechnie znanej i uznanej prasie, zarówno codziennej, tygodniowej, jak i periodykach naukowych, m.in. w „Gazecie Wyborczej”, „Nowym Życiu Gospodarczym”, „Wprost”, „Tygodniku Powszechnym”, „Polityce” czy „Znaku”. Przywołane tytuły prasowe pokazują, że autor zadbał o dotarcie do zróżnicowanego i jednocześnie szerokiego grona odbiorców, zapewniając swoim wypowiedziom możliwie wszechstronny udział w dyskursie publicznym.

Z obszernego wachlarza zagadnień, będących przedmiotem refleksji autora w prezentowanych wypowiedziach, wybieram te, które zawarte zostały w przekazach wcześniej niepublikowanych, a powstałych w ostatnim okresie (lata 1999–2001). Należą do nich: problematyka nastrojów społecznych w latach 1986–1989, kwestia funkcji mediów wizualnych wobec kultury narodowej, zjawisko agresji w polityce oraz zagadnienie wykluczenia społecznego w polityce i gospodarce. Zaslugują one na szersze odnotowanie ze względu na rangę podnoszonych tu kwestii. Zatrzymajmy się pokrótce na każdym z nich.

Nastroje społeczne w latach 1986–1989 to obszerny tekst o charakterze naukowym, przygotowany na konferencję ISP PAN we wrześniu 1999 roku. Stanowi on – dokonaną w oparciu o dostępny materiał empiryczny – próbę rekonstrukcji postaw Polaków wobec podstawowych dylematów politycznych, gospodarczych i socjalnych, znamionujących tamten okres. Przywołany tekst, wypełniający zawartość rozdziału I książki (*Przed przełomem*), jest studium analityczno-krytycznym. Omówione w nim zostały szczegółowo wszystkie możliwe aspekty podjętej problematyki. (Jego uzupełnienie stanowi pomieszczony w 1988 roku w „Więzi” artykuł *Spectrum polskie*, w którym autor podejmował kwestię odblokowania naturalnej dynamiki społecznej – indywidualnej przedsiębiorczości i zaradności – apelując o radykalność zmian w sferze instytucjonalnej). Analiza

czynników, które wpływały na proces konstruowania znaczeń w społeczeństwie polskim oraz kształtowały nastroje społeczne w latach osiemdziesiątych, zawiera, między innymi, rozważania dotyczące problemów wartości, interesów oraz potrzeb. Ich określone rozumienie implikowało, zdaniem uczonego, postawy oraz postępującą zmianę wobec konfliktu i systemu społecznego. W konkluzji autor podkreśla, że dokonujące się w nastrojach społecznych zmiany sprzyjały procesom demontażu starego systemu i jednocześnie fundamentalnym przemianom instytucjonalnym i strukturalnym dokonującym się w Polsce w latach 1989–1990 (s. 29).

Tematem wystąpienia Wnuka-Lipińskiego na konferencji KRRiT w listopadzie 1998 roku były *Funkcje mediów wizualnych wobec kultury narodowej* (s. 259–264). Problem to niezwykle istotny i stale zachowujący swą ważność w kontekście globalnego otwarcia informacyjnego, w którym kultury narodowe dziś funkcjonują. Bierność państwa, w tym publicznych mediów wizualnych, rozumiana jako brak zdecydowanych działań, które przyczyniałyby się do ekspansji naszych dóbr i wartości kulturalnych na globalnym rynku wymiany, może sprzyjać, zdaniem socjologa, różnorodnym zjawiskom niepożądanym. Widocznym ich przejawem będzie wzrost synkretyzmu kultury narodowej (jako efekt otwarcia na wpływy świata, nie zawsze przecież te najlepsze, jeśli mowa o kulturze masowej) oraz skansenizacja i prowincjonalizacja naszych dokonań kulturalnych. Działania mediów wizualnych jako najbardziej wpływowego środka przekazu nie sposób przecenić. Formuluje więc Wnuk-Lipiński wobec mediów trzy zadania, postulując: upowszechnianie wartości i dóbr kultury narodowej, przechowywanie (archiwizowanie, rejestrowanie doniosłych wydarzeń) oraz indukowanie twórczości kulturalnej (w formie klasycznego mecenatu i generowania zamówień). Ich realizowanie – rozumiane jako proces, ale także misja, w szczególności telewizji publicznej – przyczynić się będzie, zdaniem autora, do uniwersalizacji naszej kultury narodowej, czyniąc zaś istotny składnik globalnej wymiany dóbr i wartości.

Wypowiedź poświęcona zjawisku agresji w polityce (*Agresja w polityce*, s. 363–369, wystąpienie na Konwersatorium Szkoły Nauk Społecznych przy IFiS PAN, luty 2001) stanowi jego zwięzłą analizę. Jak na referat naukowy przystało, autor rozpoczyna od prezentacji historycznej omawianej kategorii, by następnie uczynić punktem odniesienia swych rozważań objawy agresji w polityce polskiej, które ujawniły się po roku 1989. Przejrzyste rozróżnienie pojęć agresji oraz przemocy, jako zjawiska niejednokrotnie agresji towarzyszącego, wiedzie badacza ku ich systematyzacji (typy przemocy: legitymizowana, nielegitymizowana; typy agresji: ekspresyjna i pragmatyczna s. 365). Przedłożona typologia stanowi podstawę do wyjaśnienia funkcji, jakie agresja może spełniać. Są to: wyrażanie swojego stosunku do otoczenia (funkcja emocjonalna) oraz sposób na osiągnięcie założonego celu (funkcja pragmatyczna, s. 366). Zaproponowana całość teoretyczna staje się narzędziem opisu przejawów agresji obserwowanych na polskiej scenie politycznej ostatniej dekady. We wnioskach socjolog zauważa, że agresja, stanowiąca naturalny element polityki i będąca swego rodzaju cechą mentalności autorytarnej, manifestuje swą obecność w zależności od siły oddziaływania czynników hamujących, wpisanych w kulturę polityczną.

Na szczególną uwagę czytelnika zasługuje, moim zdaniem, artykuł *Problem wykluczenia społecznego w polityce i gospodarce* (tekst przygotowany dla Instytutu Współczesnych Problemów Cywilizacji, maj 2000 r.). Podejmuje on niezwykle ważne z punktu widzenia procesów transformacyjnych i modernizacyjnych zagadnienie ekskluzji.¹ W wypowiedzi Wnuk-Lipiński kreśli możliwe aspekty rozważań dotyczących społecznego uczestnictwa i społecznej izolacji (przywołuje perspektywy: globalną, regionalną, krajową i lokalną). Koncentrując swoją uwagę na wymiarze krajowym, dokonuje, jak to nazywa, próby oszacowania kategorii „wykluczonych” z polityki i gospodarki w Polsce (s. 356). Analiza obszarów, które wykluczenie społeczne obejmują, przynosi syntetyczny

¹ Interesującą analizę teoretyczną zjawiska ekskluzji, sytuowaną w kontekście debat europejskich, zawiera artykuł Doroty Lepianki. Zob.: D. Lepianka, *Czym jest wykluczenie społeczne? Wprowadzenie do europejskich debat na temat ekskluzji*, „Kultura i Społeczeństwo” 2002, nr 4, s. 3–22.

obraz zasięgu zjawiska w każdym z nich oraz wskazuje na jego uwarunkowania strukturalne (niski poziom skolaryzacji i kwalifikacji zawodowych). Eksponuje przy tym problem bezrobocia, który, zdaniem autora, stanowi podstawowe źródło marginalizacji społecznej. Przedmiotem swej refleksji czyni uczony również zjawisko indyferentyzmu wzmacniającego, jak sądzi, ekskluzję, szczególnie w sferze polityki. W podsumowaniu stwierdza, iż redukcja społecznego wykluczenia z polityki i gospodarki winna być jednym z priorytetowych działań każdego rządu (s. 362).

Wyłaniający się z prezentowanego wyboru, jakim są *Granice wolności*, rozległy i bogaty obraz procesu przemian, dokonujących się w naszym kraju w ostatniej dekadzie, potwierdza słuszność ogólnych spostrzeżeń Wnuka-Lipińskiego, formułowanych w odniesieniu do zjawiska transformacji, a mówiących o tym, że „im głębsza jest transformacja, tym więcej ujawnia się sprzeczności i tym trudniej je pokonać, w konsekwencji zaś dalsza ewolucja systemu generuje coraz silniejsze napięcia natury politycznej, gospodarczej i społecznej” (*Więźniowie mitu*, s. 49). Polskie zmagania z transformacją, niezwykle rzetelnie utrwalone w zapiskach socjologa – stanowiących swego rodzaju opis oraz objaśnienie przebiegu zmian w systemie społeczno-politycznym, strukturze społecznej, instytucjach oraz świadomości społecznej – pokazują głębię oraz siłę napięć, występujących w każdej ze sfer naszego życia społecznego. Odsłaniają też możliwości ich przezwyciężenia. Wypada więc zgodzić się z autorem, iż warto spojrzeć z pewnego, nieodległego przecież dystansu, na to, czego dokonaliśmy w ostatnim dziesięcioleciu jako społeczeństwo i jako jednostki. Już chociażby po to, by lepiej zrozumieć pewne zjawiska obecne w naszym dzisiejszym życiu publicznym. Ale także po to, dodajmy, by nabywać umiejętność porządkowania rzeczywistości społecznej oraz rewizji obiegowych o niej wyobrażeń. Tego typu edukacji obywatelskiej książka *Granice wolności* z pewnością dobrze służy.

Na zakończenie kilka refleksji natury ogólniejszej. Pomieszczone w wyborze teksty odsłaniają zjawiska pozytywne i negatywne okresu zmiany systemowej, naświetlają rozmaite kwestie z różnych perspektyw, formułują hipotezy, zawsze w oparciu o szczegółową analizę obserwowanych zjawisk. Opisują, komentują oraz interpretują zachodzące procesy społeczne a także procesy zmian wartości moralnych.. W wielu wypowiedziach relacja danych empirycznych przeplata się z rozważaniami natury teoretycznej zaś usystematyzowana całość przynosi szereg inspirujących i ważnych spostrzeżeń dotyczących najrozmaitszych obszarów życia publicznego. Wartość tego typu publikacji trudno przecenić.

Wiesława Woźniak